

De Utrechtse Regenboogagenda

Actieplan om de zichtbaarheid, veiligheid en acceptatie te vergroten van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Utrecht van 2015 tot 2018.

Inleiding

Gelukkig zijn steeds meer Nederlanders positief over lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. Er zijn echter grote verschillen in acceptatie tussen bevolkingsgroepen, 'Wel trouwen, niet zoenen' luidt de titel de monitor van de acceptatie van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders / LHBT in 2015.ⁱ De titel verwijst naar de positieve houding ten aanzien van gelijke rechten en de minder positieve houding naar zichtbaar intiem gedrag tussen mannen en tussen vrouwen. Hoewel recente cijfers ontbreken, mogen we veronderstellen dat wat voor Nederland geldt, in grote lijnen ook voor Utrecht geldt. De meeste Utrechtse zijn positief over lesbiennes en homoseksuelen, maar dat geldt zeker niet voor allemaal. Over transgenders en biseksuelen zijn de meeste Utrechtse ook positief, maar het draagvlak hiervoor is veel beperkter. In deze regenboogagenda spreken we nog over LHBT's, zonder de I. Wij zijn ons wel bewust van de toenemende aandacht voor Interseksualiteit. We noemen het hier expliciet zodat mensen met een interseksue-conditie zich gesteund voelen om mee te kunnen doen in onze stad.

Emancipatie is nooit af en behoeft constant onderhoud. De gemeente Utrecht stimuleert vanaf 2008 de acceptatie van lesbische vrouwen en homoseksuele mannen en sinds 2012 ook van transgenders en biseksuelen.ⁱⁱ Dat gaat goed en daarom heeft de gemeente besloten op deze weg voort te gaan. Zij doet dit samen met 41 koploper- / regenboogsteden en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zij hebben hiervoor twee intentieverklaringen ondertekend.ⁱⁱⁱ De gezamenlijke doelen zijn:

- sociale acceptatie van seksuele en genderdiversiteit te vergroten
- vooroordelen, discriminatie, intimidatie en geweld tegen LHBT aanpakken
- LHBT steunen om zich veilig te voelen en weerbaar te zijn in het sociale domein

**ROZE
STEMBUSAKKOORD
UTRECHT**

In 2013 was Utrecht Roze Stad met Roze Zaterdag, Midzomergracht Festival en de aanleg van het regenboogzebrapad. Maar ook in het roze jaar kregen lesbiennes, homo's, biseksuelen, transgenders en queers in Utrecht te maken met discriminatie en intolerantie. En daar leggen we ons niet bij neer. Want in Utrecht mag je zijn wie je bent en moet je veilig kunnen voelen om dit uit te dragen, altijd en overal. Vrijheid om jezelf te zijn in Utrecht moeten we bewaken en bevechten.

Over veel maatregelen zijn we het als politieke partijen eens. Maar dat betekent niet altijd dat ze ook worden uitgevoerd. Met dit akkoord zeggen we toe dat wij alle maatregelen in de gemeenteraad zullen steunen, en dat we ze prioriteit geven. Of we nu wel of niet in het gemeentebestuur komen. Want deze maatregelen overstijgen ideologische tegenstellingen en zijn van belang voor alle Utrechters. Utrechters en Utrechters geven samen kleur aan onze mooie stad.

De Utrechtse gemeenteraad volgt de ontwikkeling rond LHBT actief. Negen Utrechtse politieke partijen ondertekenden in mei 2014 het Roze Stembusakkoord Utrecht. Zij zegden toe alle maatregelen te steunen en prioriteit te geven die de acceptatie van LHBT bevorderen. Het akkoord benoemt acht specifieke terreinen: aandacht voor seksuele- en genderdiversiteit op alle Utrechtse scholen; veiligheid, training voor professionals; aandacht voor ouderen; verbetering van de opvang van vluchtelingen; LHBT-rechten als speerpunt in internationale contacten; ondersteuning van initiatieven voor zichtbaarheid; tolerantie en zichtbaarheid bevorderen bij top- en breedtesport.

De doelen van de Utrechtse Regenboogagenda liggen in het verlengde van deze doelen. Ze zijn gericht op het vergroten van de acceptatie, de zichtbaarheid en veiligheid van LBHT in Utrecht. Het gaat om het bespreekbaar maken van seksuele en genderdiversiteit; het creëren van veiligheid voor

LHBT en het bestrijden van discriminatie en geweld. Extra aandacht is er voor jongeren, ouderen en transgenders. Speerpunten zijn zorg en welzijn, veiligheid, zichtbaarheid en sport.

Het college maakt zich sterk voor een beleid dat burgers samen met de gemeente vormgeven: 'Utrecht maken we samen'. Ook voor LHBT geldt dat de gemeente samen wil werken met de Utrechtse gemeenschap. In de verschillende onderdelen van dit actieplan neemt de gemeente steeds de rol aan die nodig is om het doel te bereiken en geeft aan met welke partners zij samen werkt. De Utrechtse adviescommissie LHBT-beleed adviseert het college van burgemeester en wethouders over de ontwikkeling rond LHBT. De leden van de commissie vertegenwoordigen de grote LHBT-organisaties die actief zijn in Utrecht en omgeving. De volgende organisaties zijn vertegenwoordigd in de LHBT-adviescommissie: COC Midden Nederland, PANN, Art. 1 Midden Nederland, stichting 'de Kringen', Anteros (LHBT studentenvereniging), Transgender Utrecht, Stichting Transman/Savannah Bay, Groep 7152 (Ouderen). Alle organisaties die actief zijn in Utrecht kunnen op agenda worden uitgenodigd of op eigen verzoek deelnemen aan de LHBT-commissievergaderingen. Het college heeft daarmee een directe verbinding met de LHBT-gemeenschap in haar stad. Zij heeft dankbaar gebruik gemaakt van haar adviezen. Daarmee is deze regenboogagenda een agenda van en voor de stad.

Utrecht kent een rijk roze leven. Er zijn ruim zeventig LHBT-organisaties actief op uiteenlopende terreinen zoals sport, kunst, vakbonden, ouderenorganisaties, religie en studentenverenigingen. Utrecht heeft op initiatief van de gemeente sinds 1997 een jaarlijks festival dat seksuele diversiteit viert. Het MidZomerGracht festival trekt elk jaar zo'n 12.000 bezoekers. Op het festival reikt de

organisatie sinds 2007 de LHBT-emancipatieprijs van de stad uit, vernoemd naar de toenmalige burgemeester Annie Brouwer-Korf.

Historisch is Utrecht wereldwijd bekend vanwege vervolging van homoseksuelen. De Utrechtse sodomieprocessen in 1730 en 1731 vormden de start van een jacht op sodomieten in Europa. De gedenkstijl op het Domplein herinnert aan deze geschiedenis én aan de emancipatie van nu.

Thema's

De gemeente blijft de acceptatie, zichtbaarheid en veiligheid van LHBT stimuleren. In dit kader subsidieert zij organisaties die hieraan bijdragen. Zo ontvangt het COC Midden-Nederland subsidie voor haar activiteiten en specifiek voor voorlichting op scholen. De organisator van het MidZomerGracht festival ontvangt subsidie voor haar jaarlijkse evenement dat LHBT zichtbaar maakt. Stichting De Kringen ontvangt subsidie voor de weerbaarheid van LHBT.

Van 2015 tot 2018 heeft het college daarnaast een aantal thema's aangewezen waarop Utrecht zich specifiek gaat richten. Deze thema's zijn: jongeren, ouderen, zorg en welzijn, transgenders, veiligheid, zichtbaarheid en sport. De uitwerking van deze thema's treft u hieronder aan.

Jongeren

Het college wil blijvende aandacht besteden aan de acceptatie van LHBT onder jongeren. Zij heeft hiervoor drie speerpunten benoemd: doorgaan met en uitbreiden van voorlichtingen over LHBT op basis- voortgezet onderwijs. Groei van het aantal gay straight alliances op scholen en het verbeteren van de positie van biculturele LHBT.

Voorlichting

'Gaia, een moeder' van AanZ

In 2012 heeft de regering voorlichting over LHBT op basis- en voortgezet onderwijs verplicht gesteld. De Onderwijsinspectie doet dit jaar onderzoek naar de manier waarop scholen aandacht geven aan seksuele diversiteit. Het rapport van de inspectie zal in de eerste helft van 2016 klaar zijn.

In Utrecht geven vooral het COC en Art. 1 de voorlichtingen op de ruim 100 scholen voor basis- en voortgezet onderwijs. Sinds de verplichting is het aantal verzoeken om voorlichting aanzienlijk toegenomen. Het streven van de gemeente is dat in 2016 alle scholen voldoen aan de verplichting. De gemeente ondersteunt het COC

Midden-Nederland en Art.1 Midden Nederland financieel. Daarnaast blijft ze scholen de mogelijkheid bieden om theatergroep AanZ uit te nodigen. Met interactief toneel wordt acceptatie van LHBT bevorderd. In het kader van gezonde school zorgen we ervoor dat LHBT-gerelateerde zaken onder de aandacht blijven.

Gay straight alliances

Een gay straight alliance is een groep leerlingen en docenten die willen dat hun school veilig is voor iedereen, of je nu homo, hetero, lesbo, bi, transgender of in dubio bent. De groep organiseert activiteiten die deze veiligheid verhogen. Het COC ondersteunt mensen die een GSA willen starten. In Utrecht zijn anno 2015 inmiddels op veertien scholen GSA's actief. De gemeente wil het aantal scholen met een GSA verhogen. Dat doet ze door:

- te onderzoeken hoe ze de GSA methodiek kan stimuleren bij voorlichtingen op scholen (Ze doet dit samen met de voorlichtingsgroep van COC Midden-Nederland);
- de stand van zaken op de scholen bespreken met de schoolbesturen met als doel het bestaande convenant te vernieuwen/aan te passen.

Biculturele jongeren

Nieuw in dit actieplan opgenomen is het driejarige programma 'Jezelf kunnen zijn in Utrecht'. Dit programma is op initiatief van de gemeente in samenwerking met vijf partners gestart.^{iv} De partners zijn Art.1 Midden Nederland, Connecting Differences, Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders / Van de Bunt Academie en Prisma. Het programma richt zich op de verbetering van de positie van biculturele LHBT in de stad Utrecht. Het programma creëert draagvlak en dialoog in eigen kring, zet een netwerk van biculturele LHBT op en bevordert de deskundigheid van professionals. Utrecht geeft met dit programma ook vorm aan de samenwerking tussen de vier grote steden rond dit thema conform afspraken met het Ministerie van OCW en VWS. De beoogde resultaten van dit programma zijn onder andere dat het taboe op homoseksualiteit onder migranten in Utrecht is afgenomen, biculturele LHBT weerbaarder zijn en professionals cultuurspecifieke kennis hebben om de situatie van biculturele LHBT te begrijpen.

De nood onder bi-culturele LHBT's is hoog. Er is behoefte aan een veilige plek waar ondersteuning en hulpverlening geboden kan worden, een zogeheten Veilige Haven. Een Veilige Haven in Utrecht als aanvulling op de huidige hulpverlening kan toegevoegde waarde hebben en verdient het om verder onderzocht te worden. Mogelijkheid is een 'fysiek loket' te realiseren in de stad dat wellicht in de toekomst een regionale functie kan gaan vervullen.

Ouderen

Ontmoeting

Roze ouderen kunnen eenzaam zijn. Zij hebben hun familiebanden moeten verbreken vanwege homofobie en hun netwerk van vrienden is vaak klein en kwetsbaar. Het COC Midden-Nederland

organiseert verschillende bijeenkomsten voor roze ouderen. U Centraal, de stedelijke welzijnsorganisatie, biedt sinds 1996 Rechtstreeks aan. Rechtstreeks bemiddelt voor ouderen een buddy en heeft speciale aandacht voor roze ouderen.

Zorg voor ouderen

In de afgelopen jaren zijn verpleeg- en verzorgingstehuizen in Utrecht gecertificeerd door middel van de 'Roze Loper' -methode. De Roze Loper is een initiatief van het Consortium Roze 50+ (ANBO, COC, Movisie en Vilans). Zorginstellingen die zich aanmelden, ondergaan een scan over de tolerantie in de instelling. Een positief resultaat van de scan leidt tot certificering als tolerante instellingen. Deze certificering is met KIWA ontwikkeld. In de gemeente Utrecht zijn inmiddels twaalf zorginstellingen gecertificeerd met een Roze Loper. AxionContinu, een grote zorgaanbieder in Utrecht, heeft in dit kader voor haar personeel een brochure gemaakt over roze ouderen en de thuiszorg binnen AxionContinu voldoet ook aan de criteria. De gemeente streeft samen met het Consortium Roze 50+ ernaar om van 2015 tot 2018 deze Roze Loper-methode ook uit te laten voeren bij zorgaanbieders die thuiszorg leveren.

Zorg en welzijn

In 2015 is er veel in de zorg veranderd. De rijksoverheid heeft veel taken overgedragen naar de gemeenten. Utrecht geeft deze nieuwe taken onder andere vorm met de buurtteams zorg voor de jeugd en de buurtteams Sociaal (volwassenen). De ontwikkeling van de buurtteams is al enige jaren gaande, maar de ontwikkeling duurt nog voort want 2015 is het jaar van de transformatie; we willen daar waar nodig, ook verbeteringen doorvoeren.

In Utrecht fungeren 18 buurtteams. De gemeente wil de buurtteams ondersteunen bij het verwerven van de noodzakelijke kennis en kunde voor het omgaan met LHBT.

Buurtteammedewerkers hebben zelf aangegeven dat zij hun kennis hierover willen vergroten. De gemeente bekijkt in samenspraak met de buurtteam organisaties hoe zij deze kennisoverdracht het beste kunnen vormgeven. Ook de betrokkenheid van de JGZ bij de problematiek blijft belangrijk in psychiatrische gevallen. In 2013 zijn jongerenwerkers van U-centraal (JoU) getraind in het omgaan met LHBT. Het streven is om een vervolg aan deze training te geven voor zowel nieuwe jongerenwerkers als voor de reeds getrainden.

Transgender

Transgender-
symbool

Transgenders zijn een nieuw thema in dit actieplan. De transgenderbeweging is sterker dan ooit. Transgenderactivisten uit Utrecht hebben een actieplan 'Utrecht Gender-Divers' opgesteld. In dit plan vragen zij aandacht voor zichtbaarheid, veiligheid, welzijn, sport, onderwijs, werk/inkomen en gemeentelijke organisaties. Zij hebben dit actieplan besproken met burgemeester Van Zanen en wethouder Jongerius. Het actieplan 'Utrecht Gender-Divers' zal als leidraad dienen voor verdere ontwikkeling. Het college heeft voor deze periode besloten om drie acties prioriteit te geven: publieksfunctionarissen trainen, het aanpassen van de formulieren van de gemeente en een plein organiseren.

- **Publieksfunctionarissen trainen**

In 2012 is de wetgever voor geslachtsverandering vereenvoudigd. Een verklaring van een deskundige en een melding bij de burgerlijke stand is nu voldoende voor een geslachtsverandering in officiële documenten zoals paspoort en rijbewijs. De wetswijziging is een vooruitgang voor transgenders, maar neemt niet weg dat vele transgenders aan de balie bij de gemeente in verlegenheid worden gebracht door de reacties van publieksfunctionarissen. Baliemedewerkers snappen niet altijd dat het geslacht in het dossier

en de persoon met wie zij te maken hebben niet overeen komen. De gemeente wil daarom alle publieksfunctionarissen een training aanbieden die hen informeert over transgenders en hoe zij dienen om te gaan als ze te maken hebben met transgenders.

- **Formulieren aanpassen**

Elk formulier van de gemeente met persoonsgegevens vraagt altijd om het geslacht in te vullen. Die informatie is niet altijd noodzakelijk. Waarom zou je het geslacht van een aanvrager van een parkeervergunning moeten weten? Op je rijbewijs staat ook geen geslacht. De gemeente gaat daarom al haar formulieren scannen op het gebruik van het geslacht en zal deze keuze verwijderen waar deze niet noodzakelijk is. Ook onderzoekt zij of het mogelijk is daar waar het geslacht wel relevant is, te bezien of het mogelijk is een derde keuze toe te voegen naast man en vrouw.

- **Gesprekstafel Genderdiversiteit**

In het najaar van 2015 wordt een gesprekstafel georganiseerd om de kennis te vergroten en acceptatie te verbeteren van transgenders. Op meerdere terreinen is de positie van transgender personen kwetsbaar.^v Aandacht voor transgenders dient er te zijn in zorg, welzijn, discriminatie en werk. Transgenders als vanzelfsprekend zien is wenselijk. De problematiek betreft meerdere onderdelen binnen de gemeente en door middel van de Plein-methode willen we werken aan verbetering van de positie van Transgenders.

Zichtbaarheid en veiligheid

De meeste mensen schrikken als homo's en lesbo's melden dat ze in het openbaar voortdurend opletten of het veilig is om jezelf te zijn. De Utrechtse schrijver Arthur Japin in De Volkskrant van 16 mei 2015: *“Het is hier al heel lang mogelijk om als man een andere man te kussen of samen hand in hand te lopen. Dit kan je doen, maar het voelt NOOIT vanzelfsprekend. Je moet er een pantser voor opzetten, want je wéét dat je wordt bekeken en beoordeeld. Altijd en overal.”*

Regenboogzebrapad

Het draagvlak voor zichtbaar intiem gedrag is niet groot (zie inleiding). De gemeente vindt het belangrijk dat iedere burger zichzelf kan zijn en zich veilig voelt. Zij spant zich daarom al jaren in om de zichtbaarheid en veiligheid van LHBT te vergroten. Zij steunt organisaties die de zichtbaarheid van LHBT willen vergroten, zoals het eerder genoemde MidZomerGracht festival. Sinds dit jaar kent de gemeentelijke organisatie ook haar eigen netwerk van LHBT-ambtenaren, U-pride, dat het collega van harte ondersteunt.

De gemeente steunt organisaties die LHBT helpen om melding te maken van misstanden, zoals Art. 1. Ook heeft Utrecht het zogenaamde 'Gay Alert' ingesteld, een speciaal telefoonnummer waar LHBT problemen kunnen melden. De burgemeester, de hoofdofficier van justitie en de commissaris van de politieregio bespreken elke melding van 'Gay Alert' in hun driehoeksoverleg.

Een initiatief van Art.1 Midden Nederland, COC Midden-Nederland, de hoofdofficier van justitie en de gemeente heeft geleid tot een webpagina waar LHBT een overzicht krijgen van alle mogelijkheden voor meldingen en aangifte en direct kunnen melden. De partners bespreken de binnengekomen meldingen op reguliere basis. Van 2015 tot 2018 wil het college zich specifiek richten op:

- het vergroten van de meldingsbereidheid van LHBT met haar partners (Art.1 MN, COC MN, OvJ, Politie) door het opzetten van een bescheiden campagne onder de LHBT-gemeenschap in samenwerking met de LHBT-organisaties;
- gebiedsmanagers in enkele wijken vragen om een pilot over veiligheid van LHBT op te zetten om zo te onderzoeken wat de beste manier is om de veiligheid in wijken te vergroten;
- specifieke aandacht voor veilig uitgaansklimaat voor LHBT in Utrecht in samenwerking met politie, Openbaar Ministerie, Veiligheidsregio Utrecht en Koninklijke Horeca Nederland, die in 2011 hierover een convenant hebben ondertekend.^{vi}

Sport

In Utrecht zijn ongeveer 10.000 LHBT sporters actief waarvan 200 in LHBT-sportclubs. Een landelijk onderzoek heeft laten zien dat er regelmatig sprake is van pesterijen en dat LHBT grotendeels onzichtbaar zijn in zowel de breedtesport als de topsport.^{vii} Een derde van de LHBT sporters houden hun privéleven geheim. 'Mietje' of 'homo' wordt regelmatig als scheldwoord gebruikt.

Het college zet zich daarom in om de acceptatie van homoseksuelen in de sport te verbeteren. De Vereniging Sport Utrecht / VSU stimuleert samen met de Nederlandse Sport Alliantie / NSA sportverenigingen sinds 2010 om meer aan dit onderwerp te besteden.^{viii} Zij organiseren bijeenkomsten, bieden trainingen aan voor sleutelfiguren in de sport en agenderen het thema op verschillende bijeenkomsten.

In 2013 startte de gemeente en de VSU de campagne 'Iedereen sport mee, homo of hetero'. Gedurende dat jaar en de jaren erna organiseerden verschillende partijen bijeenkomsten en ludieke acties. De ervaring leert dat sportverenigingen moeilijk zijn te interesseren voor de acceptatie van LHBT. Effectief bleken het verbeteren van de bewustwording bij het sporttechnisch kader.

In september 2014 organiseerden drie gemeenteraadsleden een expertmeeting over LHBT-acceptatie in de sport. De ervaring van de afgelopen jaren en de resultaten van deze bijeenkomst leverde een aantal actiepunten op die het college meeneemt in haar agenda van 2015 tot 2018.

Samen met VSU en NSA wil zij:

- Scholen van sportprofessionals zoals combinatiefunctionarissen.
- Voortzetten van de scholing van sportverenigingen tot Vreedzame Sportvereniging.
- Het thema blijven opnemen in de cursus vertrouwenscontactpersonen.
- De topsportverenigingen ondersteunen bij kennisuitwisseling

Het NOC*NSF gaat het thema de komende jaren onderbrengen in het programma 'Naar een veiliger sportklimaat'. Het college gaat samen met het NOC*NSF de uitwerking op lokaal niveau vormgeven. De KNVB rolt haar actieplan "Voetbal voor iedereen" uit in het land. Het actieplan bevordert de acceptatie van homoseksualiteit. FC Utrecht neemt in dit kader het thema op in de pijler sportiviteit en respect. In juli 2015 wordt een workshop voor de jeugdcoaches te georganiseerd.

Samen met de andere regenbooggemeenten blijft Utrecht zich inzetten voor een veilig sportklimaat voor LHBT. Ze ondersteunen de belangenverenigingen zoals COC Nederland in hun streven hiernaar en maken dit kenbaar aan het ministerie van OCW. Een speerpunt is het verbeteren van de opleidingen voor trainers.

Tot slot

Utrecht loopt voorop als het gaat om de ontwikkeling rond LHBT. In 2009 won ze de prijs voor het beste LHBT-emancipatiebeleid. Dat wil het college graag zo houden. Van 2015 tot 2018 gaat ze verder op de ingeslagen weg en met de eerder benoemde speerpunten, waarbij het thema transgenders is toegevoegd: jongeren (biculturele jongeren, voorlichting op scholen en gay straight alliances), ouderen (ontmoeting, Roze Loper voor thuiszorg), zorg en welzijn (deskundigheidsbevordering buurtteams en jongerenwerkers), veiligheid (buurtpilots, campagne meldingsbereid, horeca), transgenders (training publieksfunctionarissen, formulieren aanpassen en een plein) en sport (scholing breedtesport, ondersteuning topsport).

Referenties

ⁱ Kuyper, Lisette (2015) Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele en transgender personen 2015. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

ⁱⁱ Gemeente Utrecht, Dienst Maatschappelijk Ontwikkeling (2008) Gewoon homo zijn in Utrecht. Actieplan homo en lesbische emancipatie. Utrecht: Gemeente Utrecht.

Gemeente Utrecht, Dienst Maatschappelijk Ontwikkeling (2011) Veiligheid, Acceptatie en Zichtbaarheid. Actieplan LHBT emancipatie 2012-2014. Utrecht: Gemeente Utrecht.

ⁱⁱⁱ Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012) Intentieverklaring lokaal emancipatiebeleid lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders 2012-2014. Den Haag: Ministerie van OCW.

Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2015) Intentieverklaring Lokaal emancipatiebeleid 2015-2017 lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders. Den Haag: Ministerie van OCW.

^{iv} Plan van aanpak 'Jezelf kunnen zijn in Utrecht. Acceptatie van biculturele LHBT in de gemeente Utrecht.'

(2013) Ingediend door Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, Van de Bunt Academie, Connecting Differences, Art. 1. Midden Nederland, Isjed Hussain.

^v Keuzenkamp, Saskia (2012) Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

^{vi} Gemeente Utrecht, Wijkbureau Binnenstad (2011). Convenant III Veilig Uitgaan. Binnenstad Utrecht. 2011—2015. Utrecht: gemeente Utrecht.

^{vii} Elling, Agnes en Remko van den Dool (2009) Homotolerantie in de sport. Den Bosch: W.J.H. Mulierinstituut.

^{viii} Gemeente Utrecht, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (2011) Sportnota 2011-2016.